

Érzékelt tér, elgondolt tér, megélt tér: A térbeliség trialektikája egy budapesti barnamező-rehabilitációs beruházás példáján

Perceived space, conceived space, lived space: The trialectics of spatiality on the example of a brownfield regeneration investment in Budapest

BERKI MÁRTON

BERKI Márton: egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.; berkimarton@yahoo.com;

KULCSSZAVAK: térbeliség; trialektika; barnamező-rehabilitáció; Budapest; Millenáris

ABSZTRAKT: A tanulmány egy budapesti barnamező-rehabilitációs beruházás, a Millenáris lakossági percepcióját, az azzal kapcsolatos ismereteket és attitűdöket, valamint a helyszínhez kötődő társadalmi térhasználatot vizsgálja. A kérdőíves felmérés elméleti alapjául Henri Lefebvre és Edward Soja térelméleti koncepciója, a térbeliség trialektikája szolgált, mely a térbeliség három szemléleti módját különbözteti meg: a tér, ahogy azt érzékeljük (érezkelt tér), a tér, ahogy arról gondolkodunk (elgondolt tér), illetve a tér, ahogy azt megéljük, használjuk (megélt tér). A kutatás tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy a vizsgált helyszín azért válhatott sikeres barnamező-rehabilitációs beruházássá, mert a kilátogatók érzékelt, elgondolt és megélt terében egyaránt markánsan jelen van. Az épített környezet újraértelmezésének sikerességét az építészeti-örökségvédelmi szakma által is nagyra értékelt építészeti kulisszák jelzik, ugyanakkor kétségtelen, hogy a Millenárist létrehozó érdekcsoport a terület „jelentéseit” (vagyis a tér reprezentációit) is a számára megfelelő módon tudta pozicionálni. Mindössze ezek által azonban nem váltott volna sikeressé a helyszín: a lakosság az erőteljes hatalmi-politikai konnotációk ellenére is elfogadja és aktívan használja a területet, azonban ehhez olyan napi rutinokra épülő új funkciókra volt szükség, amelyek a performativitás révén folyamatosan megélt kapcsolatot teremtenek a környező lakosság és a megújult egykori ipari helyszín között.

Márton BERKI: assistant lecturer, Department of Social and Economic Geography, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/c., H-1117 Budapest, Hungary; berkimarton@yahoo.com

KEYWORDS: spatiality; trialectics; brownfield regeneration; Budapest; Millenáris

ABSTRACT: Even though Hungarian scholars have been undoubtedly maintaining a growing interest in brownfield rehabilitation throughout the past 15 years, empirically none of them discusses the visitors of these former industrial venues. In order to fill this research gap, this

paper focuses on Millenáris – Budapest’s flagship brownfield regeneration investment – and, in particular, on its visitors’ perceptions of the venue, their knowledge and attitudes about it, and the diverse ways they use it. As its underlying theoretical framework, it applies the concept of the ‘trialectics of spatiality’ of Henri Lefebvre (1991 [1974]) and Edward Soja (1996). This spatial epistemology emphasizes the distinction between three spatial aspects: space as perceived (‘perceived space’), space as conceived (‘conceived space’), and space as directly experienced, lived and used (‘lived space’). The study operationalized this tripartite concept via a questionnaire survey conducted at Millenáris, resulting in a sample size of 1487 respondents.

Based on the findings, different social groups have different perceptions and conceptions of the venue and in line with the respondents’ socio-demographic background, they use it in diverse ways and for various purposes. We can observe such differences particularly along age, highest educational attainment and place of residence (while less in terms of gender). The investment might be considered as a successful example of brownfield regeneration in the sense that it firmly inhabits people’s perceived, conceived and lived spaces. On the one hand, architects and heritage protectionists highly appreciated the former industrial built environment’s re-interpretation while, on the other hand, the politically motivated interest group behind the project also positioned its ‘meanings’ (i.e. the representations of space) for its own purposes. Nevertheless, Millenáris could not have become a successful project based solely on these two factors: in spite of its strong political connotations, people also have continually been accepting and actively utilizing it. This, nevertheless, required a set of new functions connected to daily routines, which – as the result of performativity – created a constantly (re-)lived link between residents and the rehabilitated former industrial venue.

Bevezetés

„Bontsuk le a korlátokat, a barnamezőket változtassuk aranymezőkké!” – olvashatjuk Varga-Ötvös (2003, 17.) tanulmányában, szerinte ugyanis a használaton kívüli egykori ipari területek „a főváros aranytartalékait képezik”. E kijelentéssel nagyjából egy időben vette kezdetét a budapesti barnaövezet kutatása, melynek máig legátfogóbb szintézisét a Barta Györgyi szerkesztette (2004) tanulmánykötet jelenti. Egyfelől ugyan örvendetes tény, hogy az azóta eltelt bő évtized során a hazai városkutatásban is kiemelt érdeklődés mutatkozott a felhagyott ipari területek (és rehabilitációjuk) iránt, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a nyugati kontextusban az 1990-es évek első felétől körvonalazódó barnamező-rehabilitációs diskurzusok többsége a magyar nyelvű szakirodalomban ma is csak korlátozottan van jelen, azok koncepcionális pluralizmusából és sokrétű elméleti megközelítéseiből ez idáig csak szelektíven merítettek a témakörrel foglalkozó hazai kutatók. A magyarországi (továbbra is jórészt fővárosi fókuszú) barnamezős kutatások sajnálatos kutatási deficitjeinek egyike, hogy – Dabasi Halász (2013) rövid, vállaltan csak problémafelvetőnek szánt tanulmányát leszámítva – teljes mértékben hiányoznak azok a munkák, amelyek a már rehabilitált (vagy még erre váró) barnamezőkkel kapcsolatba kerülő lakosságot állítják a középpontba. A lakossági szempontoknak a tervezés során történő fokozott(abb) figyelembevétele kiemelten fontos feladat lenne annak érdekében, hogy a jövőben megújítandó felhagyott ipari

területeket és épületeket minél több társadalmi csoport számára hozzáférhetővé, használhatóvá tesszük.

Tanulmányomban egy már megvalósult barnamező-rehabilitációs beruházás, az egykori Ganz Villamosági Gyár rehabilitációjával kialakított *Millenáris* lakossági percepcióját, az azzal kapcsolatos ismereteket és attitűdöket, valamint a helyszínhez kötődő társadalmi térhasználatot vizsgáltam *kérdőívvezéssel*. A fel-táró jellegű kutatás elméleti alapját Henri Lefebvre (1991 [1974]) és Edward Soja (1996) koncepciója, a *térbeliség trialektikája* jelentette, melynek lényege, hogy a térbeliség három szemléleti módját különbözteti meg. E sajátos nézőpontok a következők: a tér, ahogy azt érzékeljük (érezékelt tér), a tér, ahogy arról gondolkodunk (elgondolt tér), illetve a tér, ahogy azt megéljük, használjuk (megélt tér). (A koncepciót részleteiben – a Tér és Társadalom hasábjain az elmúlt években kibontakozó térelméleti diskurzushoz kapcsolódva – Berki 2015 tanulmánya ismerteti.)

A kérdőívet Lefebvre és Soja trialektikus térkoncepciójára alapozva, azaz az egyes társadalmi csoportok érzékelt, elgondolt és megélt terének vizsgálatára dolgoztam ki. Lényeges kiemelni, hogy e térelméleti megközelítés operacionálisára és empirikus alkalmazására – Soja (1996) klasszikus Los Angeles-i és amszterdami esettanulmányain túl – számos példát találunk, egyrészt a legkülönbözőbb tudományterületek szakirodalmában (Leary 2013; Rutanen 2014; Thompson-Fawcett 2003; Watkins 2005), másrészt doktori disszertációkban, sőt, diplomamunkákban is (Fallon 2010; Forest 2011; Jensen 2011). E kiragadott példák rendkívül sokrétű problémák és vizsgálati terepek esetében alkalmazzák a koncepciót, jelen tanulmány elméleti keretválasztása kapcsán azonban szükséges utalni arra, hogy Lefebvre és Soja trialektikus térkoncepciójának alkalmazására ez idáig nem találunk sem magyarországi, sem barnamező-rehabilitációs empirikus példát (utóbbit a nemzetközi szakirodalomban sem).

A helyszín és a vizsgálati módszer

A kutatás helyszíne Budapest egyik első – és sokak által máig a legsikeresebbnek tartott – barnamező-rehabilitációs projektje, a nagy múltú Ganz-vállalat Lövőház utcai telepén kialakított *Millenáris*, amely a felhagyott ipari területek kulturális célú¹ hasznosításának nemcsak Magyarországon, hanem a kelet-közép-európai térség egészében is kiemelkedő példája (Czeczczynski 2008, 172.; Keresztély 2005; Polyák 2016, 31–32.).

A svájci születésű Ganz Ábrahám sokéves szakmai tapasztalatára és szakértelmére támaszkodva 1845-ben alapította meg saját vasöntödéjét, akkor még a budai Királyhegy utcai és Kórház utcai (ma Bem utcai) telkeken: a területek kiválasztását egyrészt a pesti oldali konkurencia (korábbi munkaadója), másrészt a remélt új megrendelői kör indokolta (Richers, Kukely, Barta 2004). A kis üzem,

amely az 1848–49-es forradalom alatt ágyúgolyókat, majd a vasúti közlekedés megindulása után saját fejlesztésű kéregöntésű vasúti kerekeket öntött, 1860-ban áttért a tömegtermelésre és 400 fős alkalmazotti létszámmal nemzetközileg elismert vállalattá nőtte ki magát. Különösen nagy fejlődés vette kezdetét a gyár történetében, miután Ganz halálát (1867) követően Mechwart András vette át az immár Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Rt. néven működő cég vezetését. Mechwart 1878-ban megalapította az erőszakú villamosipar alapjait megeremelt villamossági osztályt Zipernowsky Károly vezetésével, amely előbb a II. kerületi Kacska utca egyik udvari épületében, majd ezt követően már a vizsgálat helyszínén, a mai Lövház utca–Margit körút–Kisrókus utca–Marczibányi tér által határolt területen fejlődött Európa egyik legjelentősebb villamossági gyárává.

A szocializmus időszakában szervezetenként számtalanszor átalakított, majd a saját fejlesztések visszaszorulása miatt a világszínvonalról fokozatosan elmaradó gyár 1989-es kvázi-privatizációja végképp mepecsételte a terület sorsát. A helyszín az 1990-es évek jogi csatározásai alatt vált klasszikus barnamezővé, az eredetileg nagyobb létesítményből megmaradt 4 hektáros terület rendezéséről csak az ezredfordulón született döntés. Az építési munkálatokra az akkori kormány 6 milliárd Ft-ot irányzott elő, a beruházás költsége azonban a munkálatok előrehaladtával végül közel 11 milliárd Ft-ra emelkedett. A tetemes költségek ellenére az egykori Ganz-gyár funkcióváltását az építészeti és a műemlékvédelmi szakma egyaránt nagyra értékelte, amelynek eredményeként a beruházás a műemléki gyáracsarnokok újragondolásáért 2002-ben, mindössze egy évvel a megnyitását követően az Európai Unió által gondozott Europa Nostra-díjban részesült. Lényeges kiemelni, hogy a Millenáris (akkori nevén Millenáris Park) az indulást követően, a 2000-es évek közepén is fontos kulturális központ volt (kiállításokkal, fesztiválokkal, koncertekkel, kortárs művészeti vásárokkal, gyermekrendezvényekkel stb.), amely kiemelkedő szerepet töltött be a főváros kulturális életében.

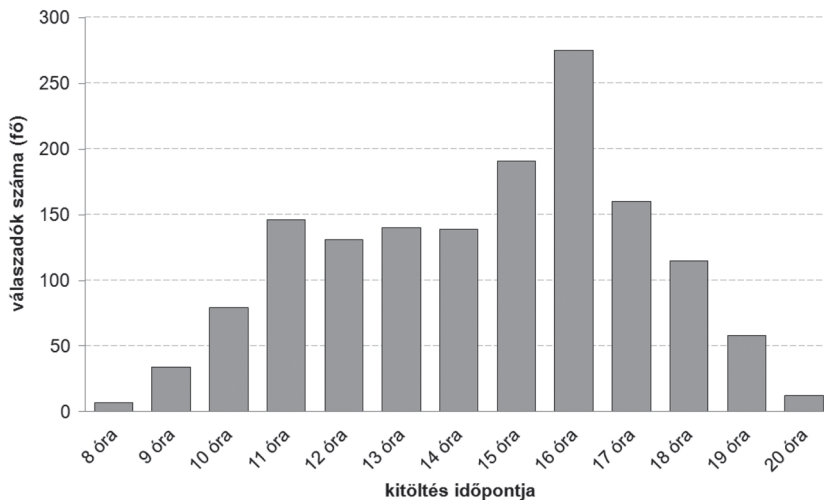
E fordulatot előzményeket követően négy időszakban – 2011 nyarán és őszén, 2012 nyarán, valamint 2013 nyarán – végeztem kérdőíves felmérést a Millenárisra kilátogatók körében.² Kutatásomban elsősorban azt vizsgáltam, hogy a funkcióváltást követően miként jelenik meg a terület az oda kilátogatók percepciójában, koncepcióiban, illetve megélt tapasztalataikban és térhasználatukban. E fő kutatási kérdések hangsúlyos elemeként a beruházással kapcsolatos társadalmi diskurzus politikai konnotációival is kiemelten foglalkoztam. A nagyobb válaszadási hajlandóság érdekében rövid – kb. 10–15 perc alatt kitölthető – kérdőívet állítottam össze, amelynek eredményeként összesen 1487 fős minta adatainak feldolgozására és kiértékelésére nyílt lehetőségem.

A kérdőívekben felvett szociodemográfiai változók közül elsősorban a nem, az életkor, a legmagasabb iskolai végzettség, illetve a lakóhely (mint csoportképző változók) szolgáltak az elemzés alapjául. A nemi megoszláson kívül a három másik változót hármass csoportosításban vizsgáltam. Az életkor tekintetében a fiatalok (0–24 évesek), a középkorúak (25–59 évesek) és az idősek (60 évesek

és idősebbek) korcsoportját különböztettem meg: a határokat az egykori Ganz-gyár történetéhez kapcsolódva húztam meg, ugyanis olyan csoportokat szerettem volna külön vizsgálni, amelyek számára – életkoruknál fogva – más-más jelentésű a Millenáris helyszíne. A fiatalok korcsoportját a rendszerváltást követően születettek jelentik, akiknek nincsenek közvetlenül megélt tapasztalataik a terület ipari múltjáról. Az idősök és a középkorúak közötti határvonalat az 1946-os államosításhoz és a vállalat 1949-es átszervezéséhez igazodva jelöltem ki, különbséget téve a gyár 2. világháború előtti (azaz „kapitalista”) korszakában is élők, valamint azok között, akiknek az életében a Ganz immár „szocialista” (illetve azzá tett) vállalatként működött. A legmagasabb iskolai végzettség esetében külön kezeltem az alapfokú végzettséggel rendelkezőket (befejezetlen vagy befejezett 8 általános iskolai osztály), a középfokú végzettségűeket (szakmunkásképző, szakközépiskola és gimnáziumi érettségi), valamint a felsőfokú végzettséggel (főiskolai vagy egyetemi diplomával, illetve PhD fokozattal) rendelkezőket. Végezetül, a lakóhely esetében a három vizsgált csoportot a budai kerületekben élők, a pesti kerületekben élők (Csepellel kiegészítve), valamint a nem budapesti válaszadók jelentették. E háttérváltozók véleményem szerint fontos információkkal szolgálnak arról, hogy az egyes társadalmi csoportok milyen percepciókkal és koncepciókkal rendelkeznek a területről, illetve milyen mód(ok)on használják az átformált egykori ipari teret.

Lefebvre és Soja érzékelt terének és a megélt terének szétválasztására elsősorban a *Milyen gyakran látogat ki a Millenárisra?* kérdés alapján tettem kísérletet, a gyakran és a ritkán kijárók csoportjának különválasztásával ugyanis látható, hogy a megkérdezett számára a Millenáris pusztá perzepció tárgya, avagy sokkal inkább valós tapasztalatai, élményei kapcsolódnak a helyszínhez. A kilátogatás gyakorisága tekintetében egyrészt az „évente” és az „évente többször” válaszokat megjelölőket (n = 739), másrészt a „havonta”, a „hetente” és a „hetente többször” válaszlehetőségeket megjelölőket (n = 748) elemeztem külön. Emellett általánosságban a megélt térre, vagyis a nemek és korcsoportok, valamint az eltérő iskolai végzettséggel és lakóhellyel rendelkező kitöltők körében megfigyelhető térhasználati módok különbségeinek feltárására irányult az *Általában milyen célból szokott kilátogatni?* kérdés. A kilátogatók térkoncepcióit, azaz az elgondolt (mentális) terét egyrészt a helyszín ipari múltjával, másrészt a barnamező-rehabilitációval kapcsolatos általános ismereteik révén vizsgáltam. Erre a *Tudja-e Ön, hogy mi volt itt a Millenáris előtt?* (nyitott) kérdést tettem fel, illetve ugyancsak ide sorolható a válaszadók barnamező-rehabilitációval kapcsolatos attitűdjét mérő kérdés (*Milyennek ítéli meg az egykori gyárépületek újrahaznosítását?*), valamint az erre adott válaszuk indoklása (*Kérem, röviden indokolja előző választát!*, nyitott kérdés formájában). Végezetül, szintén ebbe a kérdéskörbe tartozik a hatalom és a városi tér összefonódásának, valamint az egykori Ganz-gyár funkcióváltásához vezető út politikai konnotációinak vizsgálata: *Ön szerint köthető-e politikához a Millenáris?*, illetve *Amennyiben igen, milyen módon?* (utóbbi ugyancsak nyitott kérdés formájában).

1. ábra: A válaszadók megoszlása a kérdőív kitöltésének időpontja szerint
The distribution of respondents by the time of their answer

Forrás: a kérdőívek adatai alapján saját szerkesztés.

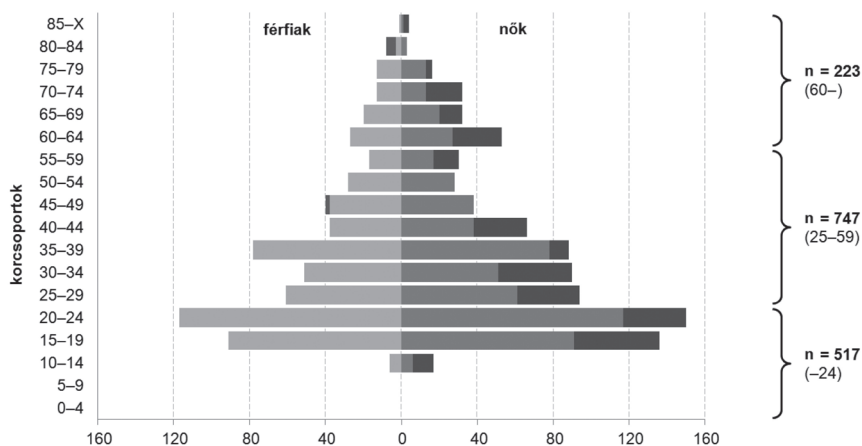
A három év során összesen 41 napon történt lekérdezés: 2011 nyarán és őszén 17, 2012 nyarán 11, 2013 nyarán pedig 13 kérdőívvezési napon zajlott a terepi adatfelvétel. Az egyes napokon belül a kérdőívkitöltések időpontjait tekintve egy kisebb késő délelőtti csúcs mellett főként a délutáni időszakban kilátogatók jelennek meg a mintában ($n = 1221$), a munkaidő késő délutáni lejártához közeli csúcsponttal (1. ábra). Az adatfelvételkor lényeges volt, hogy a lekérdezés kizárólag szabad téren történjen, a szabadidő-eltöltés és a rekreáció melletti egyéb kilátogatási célokat és szokásokat külön kérdés segítségével igyekeztem feltárni (*Általában milyen célból szokott kilátogatni?*).

A kutatás tapasztalatai

A kérdőívvezés eredményeinek ismertetése során elsőként a négy vizsgált csoportképző változó, azaz a nem, a korcsoport, a legmagasabb iskolai végzettség, illetve a lakóhely legfontosabb jellemzőit tekintem át. A teljes minta ($N = 1487$) nemi és korcsoportonkénti megoszlása a 2. ábrán látható. Az előzőekben ismertetett megfontolások alapján kijelölt határokat alkalmazva a középkorúak túlsúlya figyelhető meg (a teljes minta 50,2%-a), akik mellett a fiatalok is jelentős arányt képviselnek (34,8%), míg az időskorúak száma ennél jóval alacsonyabb (15%). A minta nemi megoszlásával kapcsolatban lényeges kiemelni, hogy a válaszadók között mindhárom korcsoportban felülreprezentáltak a nők, azaz a

2. ábra: A Millenárisra kilátogató válaszadók korfája, valamint a vizsgálat során használt három korcsoport elemszáma

The age pyramid of respondents visiting Millenáris, with the size of the three age groups used for the analysis

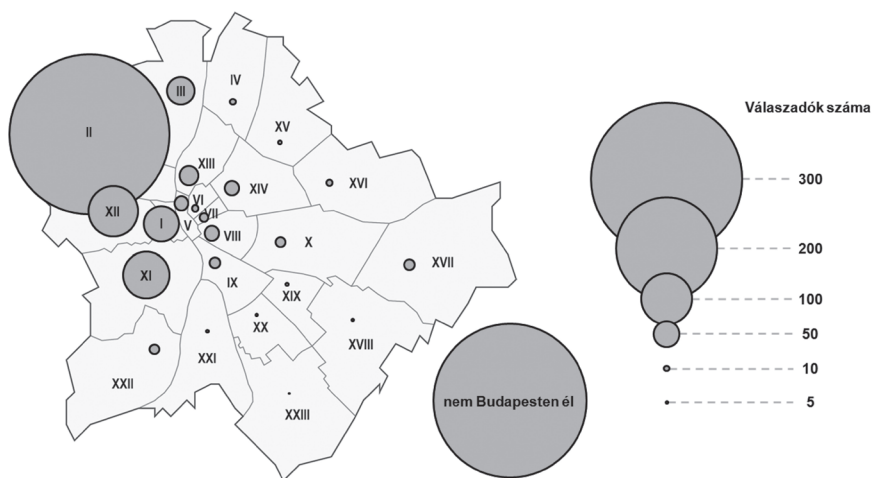
Forrás: a kérdőívek adatai alapján saját szerkesztés.

Lövőház utcai Ganz-gyár egykor maszkulin ipari tere – a rehabilitáció és a funkcióváltás által – kétségkívül feminin(ebb) helyszínné vált. A kilátogatók, vagyis a Millenárist többnyire „munkaidőben” használók körében mért nagyobb női jelenlét a gyermekgondozási ellátásban részesülők és a Budapest teljes népességén belül egyébként is nagyobb női részarány mellett vélhetően a 2011-es népszámlálás adatai alapján a fővárosban tapasztalható magasabb arányú férfi foglalkoztatottsággal is összefüggésben áll.

A kitöltők *legmagasabb iskolai végzettségét* vizsgálva figyelemre méltó, hogy míg a teljes mintának mindössze 14,3%-a rendelkezik alapkodú, 45,1%-a pedig középfokú végzettséggel, addig 40,6%-uk felsőfokú végzettségű, vagyis magasan kvalifikált. (A 2011-es népszámlálás adatai alapján a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Budapesten ennél alacsonyabb, 34,1%.) Ez vélhetően a tágabb helyszín, a II. és a XII. kerület társadalmi miliójából is következik. A rehabilitációt követően a gyár működésének időszakát jellemző eredeti helyzet megfordul: a korábbi gyári munkásokkal szemben ma döntően az iskolázott – és valószínűleg magasabb jövedelmű – társadalmi csoportok használják a területet a rekreáció, a szórakozás és a fogyasztás új tereként. A barnamező-rehabilitációs folyamat eredményeként az egykori ipari funkciójú helyszín a termelés teréből a fogyasztás terévé válik, ugyanúgy, ahogy a modern ipari város posztmodern, fogyasztás által működő metropolisszá alakul át (Clarke 2004).

A válaszadók *lakóhely szerinti megoszlásának* vizsgálata (3. ábra) ugyancsak érdekes következtetések levonását teszi lehetővé.³ A térkép alapján a környékbeli budai kerületek dominanciája rajzolódik ki: a Millenárisnak helyet adó II. kerületben lakik a válaszadók 25,8%-a, illetve a megkérdezettek 53%-a a hat bu-

3. ábra: A Millenárisra kilátogató válaszadók megoszlása lakóhelyük szerint
The distribution of respondents visiting Millenáris by their place of residence

Forrás: a kérdőívek adatai alapján saját szerkesztés.

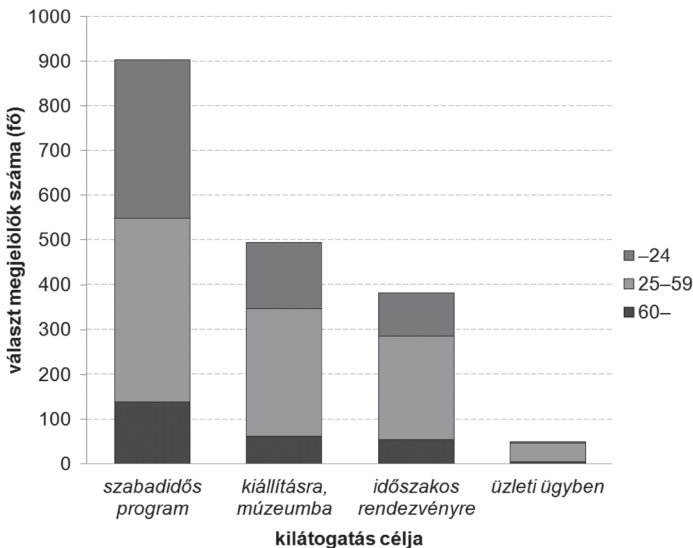
dai kerület valamelyikét jelölte meg lakóhelyeként. E területek mellett a Millenáris a pesti oldalról többnyire csak a belső kerületekből vonz számottevő látogatót (a pesti kerületek és Csepel együttesen a minta mindössze 22,2%-át teszik ki). Ezek az eredmények cáfolták azt az előzetes feltevésemet, mely szerint ez a nagyszabású – valamint jelentős költségekből kivitelezett – állami beruházás a rehabilitált teret használók körét illetően „távolságfüggetlenebb”, vagyis a főváros jóval nagyobb részére kiterjedő vonzáskörzettel rendelkezik. Érdekes továbbá, hogy a válaszadók közel egynegyede (24,8%-a) a „nem Budapesten él” válaszlehetőséget jelölte meg, ami az agglomerációban élő (ingázó) kitöltők és a fővárosi laccímmel nem rendelkező diákok nagy száma mellett vélhetően a Déli pályaudvar viszonylagos közelségének is betudható. A kérdőívben megjelölt lakóhelyet a válaszadók életkorával összevetve az látható, hogy míg a kilátogató fiatalok és középkorúak nagyjából fele Budáról érkezik (a másik fele pedig többé-kevésbé egyenletesen oszlik meg a pesti kerületek és a fővároson kívüli lakóhelyek között), addig a kisebb létszámú idős korosztály – érthető módon – jelentősebb budai többletet mutat (72,3%-uk él a budai kerületekben).

A kilátogatás célját a teljes mintán vizsgálva a Millenáris szabadidős célból történő felkeresésének leggyakoribb említése figyelhető meg (a megkérdezettek több választ is megjelölhettek). Ezt követi az állandó múzeumokba és kiállításokra (pl. a 2005-től 2012 őszéig a Millenárison működő Csodák Palotájába) történő kilátogatás, valamint az időszakos rendezvények (pl. könyvvásárok, koncertek, gasztronómiai események) felkeresése. Az aktív (középkorú) korosztályba tartozó válaszadók jelentős aránya ellenére az előzetes várakozásaimhoz képest jóval alacsonyabb számban jelölték meg az üzleti ügyekhez (hivatalos

találkozókhöz, megbeszélésekhez) kapcsolódó kilátogatási szokást. A döntően nyári – kisebb részben pedig őszi – kérdőívezési napok miatt a fiatal és az idős korcsoportok körében nem meglepő a szabadidő-eltöltési céllal kiérkezők nagy aránya, a középkorúak csoportjában azonban az első három kategória megjelöléseinek száma nem mutat ilyen mértékű eltérést (4. ábra). A kilátogatások célját tekintve szintén érdekes a nemek arány(talanság)a kapcsán említett „társadalmilag kódolt” nemi szerepek megjelenése a teljes mintában: amíg a kiállításra és múzeumba, valamint az időszakos rendezvényekre kilátogatók között nagyjából fele-fele arányban találunk nőket és férfiakat, addig a Millenárisra üzleti ügyben kilátogatók a teljes minta erőteljes női többlete ellenére is nagy többségükben férfiak, a területet szabadidős célból használók pedig többségükben nők.

4. ábra: A kilátogatás célja a vizsgált korcsoportok megoszlásában
The aims to visit the venue by the three age groups

Forrás: a kérdőívek adatai alapján saját szerkesztés.

A minta egészére vonatkozó információk bemutatását követően a Millenárisra kilátogatók *érezelt, elgondolt és megélt terének* megragadására teszek kísérletet. Amint arra a módszertani megfontolások kapcsán már utaltam, a kérdőívet kitöltők körében a kilátogatás gyakorisága alapján kísérletet tettem azok különválasztására, akik számára a helyszín nagy eséllyel képezi pusztá percepció tárgyát (ugyanis ritkábban, legfeljebb évente néhányszor látogatnak ki), illetve azokat, akiknek több tapasztalata, élménye kapcsolódik a Millenárishoz (hiszen legalább havonta egyszer, de akár hetente többször is eljönnek a területre). A terület ritkábban ($n = 739$) és gyakrabban használók ($n = 748$) kilátogatási céljainak különbségeit – a nemek, korcsoportok, legmagasabb iskolai végzettség, valamint a kérdőívben megjelölt lakóhely alapján vizsgálva – az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: A Millenárist ritkábban és gyakrabban használó válaszadók kilátogatásának célja a nemek, a korcsoportok, a legmagasabb iskolai végzettség és a lakóhely megoszlásában
The distribution of the aims to visit the venue among occasional and frequent visitor respondents by gender, age groups, highest educational attainment and the place of residence

A kilátogatás célja															
Szabadidős program		Kicéltetésre, múzeumba			Időszakos rendezvényre			Üzleti ügyben			Összesen				
n	N%	n%	n	N%	n	N%	n	N%	n	N%	n	N%	miss.		
Nemek															
Férfi	Ritkán	156	49,5%	46,3%	154	48,9%	74,8%	81	25,7%	50,9%	12	3,8%	36,4%	315	51,7%
	Gyakran	181	61,6%	53,7%	52	17,7%	25,2%	78	26,5%	49,1%	21	7,1%	63,6%	294	48,3%
	Össz.	337	55,3%	100,0%	206	33,8%	100,0%	159	26,1%	100,0%	33	5,4%	100,0%	609	100,0%
Nő	Ritkán	228	53,8%	40,3%	199	46,9%	68,9%	132	31,1%	59,2%	7	1,7%	43,8%	424	48,3%
	Gyakran	338	74,4%	59,7%	90	19,8%	31,1%	91	20,0%	40,8%	9	2,0%	56,3%	454	51,7%
	Össz.	566	64,5%	100,0%	289	32,9%	100,0%	223	25,4%	100,0%	16	1,8%	100,0%	878	100,0%
Korcsoportok															
-24	Ritkán	163	61,5%	45,9%	103	38,9%	69,6%	56	21,1%	57,7%	1	0,4%	33,3%	265	51,3%
	Gyakran	192	76,2%	54,1%	45	17,9%	30,4%	41	16,3%	42,3%	2	0,8%	66,7%	252	48,7%
	Össz.	355	68,7%	100,0%	148	28,6%	100,0%	97	18,8%	100,0%	3	0,6%	100,0%	517	100,0%
25-59	Ritkán	173	44,8%	42,2%	216	56,0%	75,5%	132	34,2%	57,1%	16	4,1%	38,1%	386	51,7%
	Gyakran	237	65,7%	57,8%	70	19,4%	24,5%	99	27,4%	42,9%	26	7,2%	61,9%	361	48,3%
	Össz.	410	54,9%	100,0%	286	38,3%	100,0%	231	30,9%	100,0%	42	5,6%	100,0%	747	100,0%
60-	Ritkán	48	54,5%	34,8%	34	38,6%	55,7%	25	28,4%	46,3%	2	2,3%	50,0%	88	39,5%
	Gyakran	90	66,7%	65,2%	27	20,0%	44,3%	29	21,5%	53,7%	2	1,5%	50,0%	135	60,5%
	Össz.	138	61,9%	100,0%	61	27,4%	100,0%	54	24,2%	100,0%	4	1,8%	100,0%	223	100,0%

A kilátogatás célja														
Szabadidős program		Kiállításra, múzeumba			Időszakos rendezvényre			Üzleti ügyben			Összesen			
n	N%	n	N%	n	n%	n	N%	n	n%	n	N%	N	N%	
Végzettség														
Alap- fokú	42	61,8%	27	39,7%	10	14,7%	41,7%	1	1,5%	100,0%	68	31,9%	68	31,9%
Gyakran	103	71,0%	16	11,0%	14	9,7%	58,3%	0	0,0%	0,0%	145	68,1%	145	68,1%
Össz.	145	68,1%	43	20,2%	24	11,3%	100,0%	1	0,5%	100,0%	213	100,0%	213	100,0%
Közép- fokú	196	52,3%	177	47,2%	107	28,5%	61,8%	3	0,8%	25,0%	374	55,8%	374	55,8%
Gyakran	215	72,6%	57	19,3%	66	22,3%	38,2%	9	3,0%	75,0%	296	44,2%	296	44,2%
Össz.	411	61,3%	234	34,9%	173	25,8%	100,0%	12	1,8%	100,0%	670	100,0%	670	100,0%
Felső- fokú	145	49,0%	149	50,3%	95	32,1%	51,6%	15	5,1%	41,7%	296	49,1%	296	49,1%
Gyakran	201	65,5%	69	22,5%	89	29,0%	48,4%	21	6,8%	58,3%	307	50,9%	307	50,9%
Össz.	346	57,4%	218	36,2%	184	30,5%	100,0%	36	6,0%	100,0%	603	100,0%	603	100,0%
Lakóhely														
Buda	115	57,5%	81	40,5%	53	26,5%	36,8%	5	2,5%	31,3%	200	30,8%	200	30,8%
Gyakran	311	69,3%	88	19,6%	91	20,3%	63,2%	11	2,4%	68,8%	449	69,2%	449	69,2%
Össz.	426	65,6%	169	26,0%	144	22,2%	100,0%	16	2,5%	100,0%	649	100,0%	649	100,0%
Pest	79	56,0%	55	39,0%	45	31,9%	60,0%	7	5,0%	53,8%	141	51,8%	141	51,8%
Gyakran	89	67,9%	24	18,3%	30	22,9%	40,0%	6	4,6%	46,2%	131	48,2%	131	48,2%
Össz.	168	61,8%	79	29,0%	75	27,6%	100,0%	13	4,8%	100,0%	272	100,0%	272	100,0%
Nem	111	40,8%	109	40,1%	46	16,9%	76,7%	4	1,5%	44,4%	227	74,9%	227	74,9%
Buda- pest	57	75,0%	9	11,8%	14	18,4%	23,3%	5	6,6%	55,6%	76	25,1%	76	25,1%
Össz.	168	55,4%	118	38,9%	60	19,8%	100,0%	9	3,0%	100,0%	303	100,0%	303	100,0%

N%: a csoportképző változó adott kategóriáján belüli megoszlás. n%: a válaszban („kilátogatás célja”) belüli megoszlás.

Forrás: a kérdőívek adatai alapján saját szerkesztés.

Általánosságban véve a ritkán kilátogatók többnyire konkrét, előre eltervezett céllal (kiállításra és/vagy múzeumba, illetve időszakos rendezvényre) jönnek, ugyanakkor megfigyelhetők bizonyos eltérések a korcsoportok, a legmagasabb iskolai végzettség és a lakóhely szerint, míg a nemi arányokban nem mutatkoznak említésre méltó különbségek. A kulturális programok vonzereje az egyébként legnagyobb létszámú középkorú kitöltők kilátogatási céljaiban érződik leginkább, ugyanis a korcsoport több mint fele (56%-a) érkezik ilyen célból, de jelentős az időszakos rendezvényekre való kilátogatásuk aránya is (34,2%). A kultúrához köthető időtöltés inkább a magasabb végzettségűekre jellemző, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők kb. fele (50,3%-a) látogat ki ebből a célból, valamint körükben szintén jelentős arányt képvisel az időszakos rendezvények felkeresése (32,1%). Ez utóbbi kilátogatási cél kisebb arányban ugyan, de a középfokú végzettségűeknél is megjelenik (28,5%). Lényeges kiemelni, hogy a lakóhely alapján nem lehet különbséget tenni a Millenárisra kulturális célból (kiállításra, múzeumba) ritkán kilátogatók körében, mivel mind a budaiak, mind a pestiek, mind a nem budapestiek esetében 40% körüli az e célból érkezők aránya. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a helyszín kulturális funkciói a minta egészének rendkívül erőteljes budai dominanciájával szemben „távolságfüggetlenebbnek” tűnnek, azonban – amint ez a 4. ábrán is látható – a kitöltők által leggyakrabban említett kilátogatási cél nem a helyszín kulturális szolgáltatásaihoz kapcsolódik.

Edward Soja szerint az érzékelt tér „a térbeli formák konkrét, materiális megjelenése” (1996, 10.), azaz az egykori Ganz-gyár esetében a korábbi funkcionális ipari arculat átértelmezése a kortárs építészeti elemek és tájépítészeti megoldások alkalmazásával. A barnamező-rehabilitációs projektek döntő többségénél az épített környezet „(új)ra”termelése” (Lefebvre 1991 [1974]) jóval drágább a zöldmezős beruházásoknál: a Millenáris esetében ez közel 11 milliárd Ft-os összköltséget jelentett, amelynek részeként a bontási munkákat megelőzően több tízezer liter olajat kellett a környezetvédelmi előírásoknak megfelelő módon elszállítani, majd a munkálatok során mintegy 120 000 m³ bontási törmelék keletkezett, amely mellett további 2500–3000 tonna acélszerkezetet is elszállítottak (www.kulturinfo.hu). A funkcióváltással létrejött új fizikai környezetben immár nem a gyárakban előállított (materiális) javak, hanem maga az átértelmezett épített környezet percepciója válik a terméké, amelyet a kilátogatók helyben „fogyasztanak el”. Ez a vizuális fogyasztás a kérdőívekben is markánsan megjelenik, a ritkán kilátogató válaszadók ugyanis sok esetben egyértelműen az „új látványt” tekintik a rehabilitált terület legfőbb vonzerejének. Véleményük szerint „a felújításnak köszönhetően javul a látkép”, és mivel „a ronda épületeket modernnek váltják fel”, ezáltal „új esztétikát adnak a régi gyáraknak”. Az átalakított épületek tehát nemcsak „jobban néznek ki” és „újszerű látványt nyújtanak”, hanem egyúttal „vonzó látványosságok” is, ugyanis „ha nincs termelés, akkor látnivalóként hasznosíthatók” a korábban ipari funkciójú épületek. (Az itt és ezt követően szereplő idézetek a kitöltőknek a kérdőív nyi-

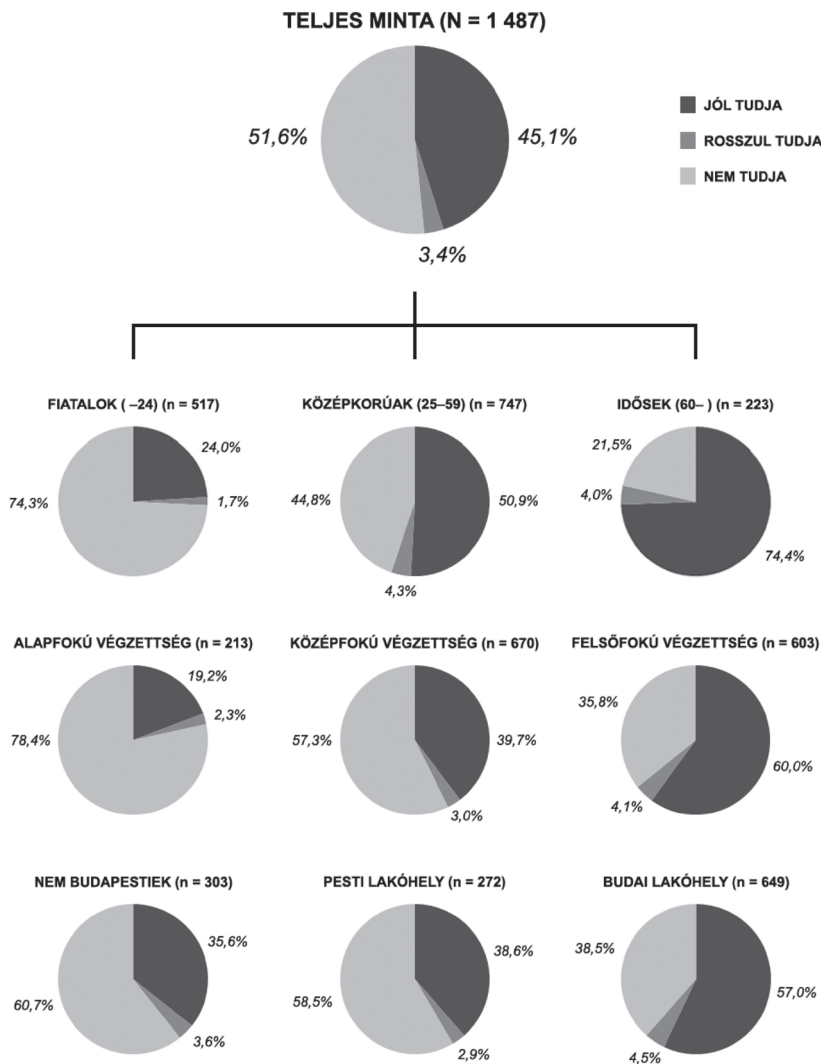
tott kérdéseire adott válaszaiból közölt részletek.) Ezek a vélekedések véleményem szerint párhuzamba állíthatók Debord (1994 [1967]) gondolatával, aki szerint a mai társadalmakban a mindennapi élet pusztá perzepció tárgyává, egy mindent átfogó spektakulumgyűjteménnyé változott.

A Millenárisra ritkábban kilátogatókkal szemben a területet *gyakrabban használók* kevésbé a kulturális szolgáltatások miatt, sokkal inkább szabadidő-eltöltési céllal látogatnak ki. A korábbi érveléshez igazodva a női megkérdezettek túlnyomó többsége (74,4%-a) leggyakrabban ebből a célból keresi fel a helyszínt, a szöveges válaszaik alapján is főként „gyereksétáltatás”, „levegőzés” vagy „a konyhakert gondozása” miatt. A fiatal korosztály is jellemzően szabadidős tevékenységekre használja a területet, a Millenárist gyakran felkereső fiatalok körében ez az elsődleges kilátogatási cél (76,2%-uk jelölte meg ezt a választ), amely mindhárom korcsoportot tekintve a legmagasabb arány (mindazonáltal ebben vélhetően a nyári lekérdezési időpontok is szerepet játszottak). Ezen kívül összességében az idősebb korcsoportra jellemző a gyakori kilátogatás (60,5%): ők ugyan többnyire csak rövidebb ideig „sétálnak”, „levegőznek” a parkban, azonban mindezt sokan napi szinten teszik. A budai oldal és a pesti oldal között nem találunk jelentősebb különbséget a kilátogatás céljában, elsősorban a gyakoriságban vannak érthető – a budaiak számára a közelségből fakadó – eltérések: míg a budaiak közel 70%-a gyakran látogat ki, jellemzően szabadidős célból, addig a Duna túlsópartjáról ezt némileg ritkábban teszik (51,8%). Érdekes eredmény ugyanakkor, hogy a nem fővárosiakon belül a gyakran kilátogatók körében a legmagasabb (75%-os) a szabadidő-eltöltés céljából érkezők aránya, ami sok esetben rövidebb várakozással eltöltött időt jelent (pl. „megálltunk pihenni”, „átutazóban vagyok”), amely funkciót a forgalmi csomóponthoz közeli, központi helyen levő Millenáris tökéletesen (és nem utolsósorban ingyen) ellátja.

A válaszadók lakóhelyét ábrázoló 3. ábrán látható erőteljes budai oldali dominancia a tér gyakoribb „megtapasztalásának”, közvetlenebb megélésének lehetőségével magyarázható, az egykori Ganz-gyárat ugyanis a kulturális szolgáltatások (múzeumok, kiállítások) mellett jelentős részben olyan funkcióknak helyet adva rehabilitálták, amelyek napi rutinokhoz, mindennapi tevékenységekhez – azaz gyakori jelenléthez – köthetők. Ezek közé tartozik pl. a kérdőívekben sokak által említett Zöld Péter tematikus játszótér vagy a városi kertészkedés, de lényegében ugyanez a performativitás jelenik meg a vízfelülethez kapcsolódóan a kacsák és a halak etetése révén is, amelyek szintén napi rutinokat kialakító „funkcióként” vonzzák a gyermekes szülők egy részét. Ugyan a hagyományosan értelmezett kulturális funkciók közé sorolhatók, azonban lényeges kiemelni, hogy a Csodák Palotája és a Láthatatlan Kiállítás interaktivitást igénylő kialakítása sem elsősorban a perzepcióra épült, a konvencionális(abb) képzőművészeti kiállításokkal és technikátörténeti tárlatokkal szemben ugyanis aktívabb részvételt kívánnak.⁴ Összességében tehát a Millenáris esetében a funkcióváltás sikere véleményem szerint a *performativitásra* épülő funkciók előtérbe helyezésében rejlik.

A kérdőívet kitöltők *elgondolt terére* vonatkozóan elsőként a helyszín korábbi funkciójának ismeretét vizsgáló *Tudja-e Ön, hogy mi volt itt a Millenáris előtt?* kérdést tettem fel (5. ábra). A nemleges választ megjelölök „nem tudja” kategóriája mellett az elemzés során különválasztottam a „jól tudja” és a „rosszul tud-

5. ábra: A Millenáris korábbi funkciójának ismerete a teljes mintában, valamint korcsoportok, legmagasabb iskolai végzettség és lakóhely szerinti bontásban
Respondents' knowledge of Millenáris' previous function in the entire sample and subdivided by age groups, highest educational attainment and place of residence

Forrás: a kérdőívek adatai alapján saját szerkesztés.

ja” kategóriákat: míg az előzőbe a Ganz-gyár vagy pedig általánosságban gyár, iparterület, ipari létesítmény stb. válaszokat adókat, addig az utóbbiba a helytelen válaszokat adókat soroltam (pl. autószerelv, bevásárlóközpont, malom, laktanya, parkoló, raktár, sportpálya, vasútállomás).

Az 5. ábrán látható, hogy a vizsgált csoportképző változók kategóriáin belül viszonylag élesen elválnak egymástól a helyszín történetére vonatkozó ismeretek. Az életkor tekintetében igazolódott az az előzetes feltevés, mely szerint a fiatalok kevésbé vannak tisztában a helyszín múltjával, míg az idősebb korosztály tagjai – nagyobb élettapasztalatuknak köszönhetően – döntő többségükben ismerik azt (74,4%). Hasonló összefüggés mutatható ki a legmagasabb iskolai végzettség alapján is, az alap- és középfokú végzettséggel rendelkező megkérdezettek csekélyebb ismereteihez képest ugyanis a magasabb kvalifikált kitöltők nagyobb arányban adtak helyes választ a kérdésre (60%). Végezetül, a lakóhely szerint is megfigyelhetők bizonyos szabályszerűségek: míg a nem fővárosiak és a pesti oldaliak kevésbé – ugyanakkor szinte megegyező arányban – ismerték a Millenáris múltbeli hasznosítási módját, addig a budaiak náluk jobban tudják, habár a vártnál még így is kisebb arányban (57%). Ezzel kapcsolatban lényeges kiemelni, hogy a II. kerületi kitöltőket külön vizsgálva sem sokkal magasabb a helyes választ adók aránya (62%). E különbségek mellett ugyanakkor érdekes eredmény, hogy a nemek szerint nem tapasztalhatók lényeges eltérések: a korábbi funkciót a férfiak és a nők közel azonos arányban ismerik (47,1%, illetve 43,6%), vagy nem ismerik (50,1%, illetve 52,6%).

A konkrét helyszín múltbeli funkciójára vonatkozó ismeretek feltárását követően a barnamező-rehabilitációs projektek általános lakossági megítélésének megismerése érdekében tettem fel a *Milyennek ítéli meg Ön az egykori gyár-épületek újrahhasznosítását?* kérdést. Részben vélhetően konformitásból, ám a kitöltők döntő többsége (84,1%-a) jó elgondolásnak tartja az újrahhasznosítást, továbbá 13,5%-uk nem tudja megítélni és mindössze 36 – főként az idősebb korcsoportba tartozó és alacsony iskolázott – válaszadó nem tartja jónak (2,3%). Két megkérdezett szerint ugyanakkor jó és egyben rossz is: egyikük úgy véli, hogy „jó, mert szép az új épület, de rossz is, mert az egykori gyári munkásoknak most nincs munkahelyük”, míg a másik válaszadó szerint „van, amit nem hasznosítottak jól, például egy garázst a környéken”. A nemzetközi barnamezős szakirodalom domináns rehabilitációs diskurzusainak különböző szemléletmódjai (Berki 2014) érdekes módon a kitöltők indoklasként adott válaszaiban is megfigyelhetők. Ennek részeként a kérdőívekben hangsúlyosan jelennek meg a környezeti-fenntarthatósági szempontok, melyek szerint „energia- és környezetkímélőbb megoldás felhasználni a már meglévőt, mint újat építeni”, amelynek eredménye nemcsak a „szébb és tisztább környezet”, hanem az egyre több „zöld terület a város közepén”. A fenntarthatósági diskurzus érvelésébe illeszkednek azok a vélekedések is, amelyek szerint „így nem kell új területeket beépíteni”, ugyanis „a belvárosban nagy területet feleslegesen foglalt el egy gyár”, amelyet „ahelyett, hogy ledózeroltak volna, jó minőségben felújítottak”.

Viszonylag gyakorinak tekinthetők emellett a rehabilitáció gazdasági hasznosságát hangsúlyozó vélemények is, amelyek szerint a funkcióváltás által „gazdaságos módon hasznosulnak az elhagyatott épületek”, így ugyanis „a lehető legnagyobb hasznot lehet kihozni belőlük”. A barnamező-rehabilitáció ebben a megközelítésben tehát nemcsak „költséghatékony megoldás”, hanem egyúttal „jó befektetés” is, amely „magnöveli a környező ingatlanok értékét” és „emeli a környék presztízsét”. Többen hangsúlyozták továbbá, hogy „munkahelyeket teremtenek ezek a beruházások”. A környezeti és a gazdaság(osság)i szempontok mellett sok válaszadó utalt az újrahaznosítás kulturális-örökségvédelmi oldalára, illetve – a rehabilitáció társadalmi participációs diskurzusához kapcsolódóan – a közösségépítésben játszott fontos szerepére: mivel vélekedésük szerint a múlt ipari emlékei „értéket képviselnek”, így e beruházások „hagyományörzéseként” is felfoghatók, amelyek révén „talán még a gyerekeink is láthatják ezeket az épületeket”. Lényegesnek tartják emellett, hogy a „a parkok és múzeumok kialakítása az emberek érdekét szolgálja” és egyúttal „összehozza az embereket”, összességében pedig „jól jár velük a közösség”. Végezetül, jó néhány válaszban egyfajta patológizáló nyelvezet is tetten érhető: a kitöltők az egyelőre még rehabilitáció előtt álló, felhagyott ipari létesítményeket többnyire az „elavult”, „csúnya”, „lerobbant”, sőt, sok esetben „omladozó” és „veszélyes” épületekkel, továbbá a kiterjedt „parlagon levő területekkel” azonosítják, ahova gyakran „hajléktalanok költöznek be”. Ez a kedvezőtlen, megbélyegző megítélés a Lövőház utcai egykori Ganz-terület kontextusában is megjelenik, az egyik válaszadó véleménye szerint ugyanis az újrahaznosítást megelőzően a vizsgált helyszín („a förtelmes Ganz Művek”) szintén „romtelep volt, amit kerülni kellett”.

A barnamező-rehabilitáció általános megítélésének vizsgálatát követően a kitöltők elgondolt terének – azaz a „tér reprezentációinak” (Lefebvre 1991 [1974]) – további fontos elemeként a Millenáris-beruházás *politikai konnotációjának* feltárására tettem kísérletet. Lefebvre munkásságára támaszkodva Elden (2007) hangsúlyozza, hogy a városi tér és a hatalom mindenkori összefonódása miatt a tér szükségszerűen politikai természetű. Ezt a sok szempontból érzékeny kérdéskört a semleges, aktuálpolitikai vonatkozásoktól mentes *Őn szerint köthető-e politikához a Millenáris?*, illetve az *Amennyiben igen, milyen módon?* kérdések segítségével vizsgáltam.

Lefebvre szerint a tér termelése három módon történik: egyrészt a fizikai környezet létrehozása által, másrészt ennek előzetes megtervezése és későbbi jelentésadása révén, harmadrészt pedig az egyének és társadalmi csoportok térhasználata, megélt tapasztalatai által. A Millenáris esetében az első mód, azaz a korábban ipari funkciójú terület rendezése, majd építészeti átértelmezése közel 11 milliárd Ft-ba került, a „tér reprezentációjának” megteremtése – vagyis a beruházás későbbi pozicionálása – azonban legalább ennyire kiemelt szerepet kapott. Az egykori Ganz-terület meggondolatlan privatizációjának többé-kevésbé sikeres megakadályozását követően a funkcióváltáshoz kapcsolódó események legnagyobb részben az ezredforduló környéki („millenniumi”) évekhez köthetők.

Ezt az időszakot fővárosszerte szimbolikus építészeti beruházások sora jellemezte: Szabó (2007, 130.) vélekedése szerint a Millenáris [2001], a Nemzeti Színház [2002], valamint a Terror Háza [2002] „a nemzeti tematika üzeneteinek materializálódott nyomatékai lettek: a szimbolikus térfoglalás példái, amelyek a Fidesz kultúra- és történelemértelmezéseit is szimbolizálták”. Míg a politikai érdekellentétek és csatározások eredményeként végül a Soroksári úti Millenniumi Városcopyponban helyet kapó új Nemzeti Színház „a nemzeti kultúra történelmi szerepét hangsúlyozta”, az Andrassy úti Terror Háza pedig „átértelmezte a közelmúlt magyar történelmét”, addig a Millenáris „újraértelmezte a modern kulturális, egyszersmind politikai városi teret” (Szabó 2007, 154.). Szabó emellett azt is kiemeli, hogy „[a] magyar kultúra szentélyeként és erődjeként felfogott Nemzeti Színháztól eltérően a Millenáris Park a múlt és a jelen összekapcsolásának és közösségi térré való alakításának példája” amely „a Fidesz társadalmi kapcsolatainak szimbolikus jelentésű tere lett” (Szabó 2007, 131.). E fontos szerepkör részeként egyrészt itt voltak a párt fiatalos rendezvényei, másrészt itt nyílt meg 2001 novemberében a múlt sikereit bemutató „Álmok álmodói – Világraszóló magyarok” kiállítás (amelynek címe egyértelműen a Fidesz akkori „Merjünk nagyot álmodni” szlogenjére utal), továbbá a 2002-es választás eredményhirdetését is a Millenárison várták. Ezek a rendezvények Palonen (2006) szerint mind az akkori kormány identitásépítő stratégiájának eszközei voltak.

E nyilvánvaló kapcsolódási pontok a kérdőívzés eredményeiben is megragadhatók. Egy talán sokkal inkább politikasemleges(nek gondolt) barnamező-rehabilitációs beruházás esetében meglepő, hogy a teljes minta számottevő része, 30,3%-a szerint a Millenáris köthető a politikához, sok válaszadó szerint ugyanis a politika nemcsak „mindenbe beleszól”, hanem egyúttal „mindennek az oka” is, mert „az embereket megnyerhetik a felújításokkal”. A kérdés csoportképző változók szerinti vizsgálata alapján megállapítható, hogy a nemek szerint itt sem tapasztalható eltérés, a korcsoportok közül az idős korosztály fele (48,9%-a) köti a beruházást a politikához, ezen belül pedig – a nyitott kérdésre adott válaszok alapján – 51,9% konkrétan a Fideszhez, a fiataloknak viszont csupán 20,2%-a szerint van politikai kötődése a helyszínnek. (Sok esetben azonban a hiányos ismeretek is megmutatkoznak a válaszokban, életkortól függetlenül, egy 78 éves kitöltő szerint ugyanis „a gyár a kommunizmushoz köthető”, míg egy 15 éves válaszadó úgy véli, hogy a helyszín „a Szovjetunió miatt” kapcsolódik a politikához.) Emellett az is megfigyelhető, hogy az iskolai végzettség szintjével emelkedik azoknak az aránya, akik a politikához, azon belül pedig explicit módon a jobboldali kormányhoz kötik (az igennel válaszoló felsőfokú végzettséggel rendelkezők 44,4%-a), míg a lakóhely szerint az átalakítási folyamatot közelebbről megtapasztaló és politikai összefonódásokat felfedezni vélő budaiak 41,1%-a utalt a Fidesz-kapcsolatra. (A II. kerületi „igen” választ megjelölőknek ugyanakkor már 47%-a köti a Fideszhez a Millenárist.)

A politikai kötődésre igennel válaszolók számára feltett, a véleményük indoklását kérő kérdésre a kitöltők pozitív és negatív felhangú véleményeket egyaránt megfogalmaztak. Egyes vélekedések szerint a beruházás megvalósítása az „Orbán-kormánynak köszönhető pozitív döntés”, illetve a „Fidesz-KDNP politikájának eredménye, [ugyanis] ők látták azt, hogy ebből egy nagyon szép dolgot lehet csinálni”. A Millenáris szerintük tehát egyértelműen „fideszes létesítmény”, mivel az 1998–2002 közötti első Orbán-kormány (amelyre egyébként is „jellemző a családtámogató politika”) „közösségi térnek szánta, a szimpatizánsai számára”. Míg ezekben a válaszokban nem jelennek meg a funkcióváltáshoz vezető – számos etikai kérdőjellel is visszássággal jellemezhető – út politikai csatározásai, valamint az eredetileg előirányzott összeg közel kétszeresét felemésztő beruházás gazdasági vonatkozásai, addig más vélekedések éppen ezeket állítják a középpontba. A kevésbé kedvező véleményeket megfogalmazók is megemlítik, hogy a Millenáris eredetileg „fideszes ötlet” volt, illetve „a Fidesz kardoskodott érte”, emellett ugyanakkor sok esetben utaltak a helyszín létrehozásának több szempontból is kétes körülményeire („csalás”, „nem tiszta szerződés”, „sok pénz volt”, „a padokat is lízingelték” stb.). A park megnyitását követően többé-kevésbé folyamatos politikai jelenlétre és a szimbolikus térfoglalásra rámutatva – az egyik válaszadó szerint – a Millenáris „kampányidőszakban szálláshelye a Fidesznek, nem túl jó ez, ahhoz túl jó hely, hogy politikai felhanggal áthangolják”. Néhányan kiemelték, hogy a helyszín a kérdőívezés idején is „Fidesz-fellegvár” volt, amelyet korábban „fideszes rendezvények és Gyurcsányt szidó plakátok” jellemeztek, míg mások a párt 2002-es választási vereségének színterével azonosították („erősen kötődik az első Fidesz-kormányhoz, a bukásához is”, „2002-es vereség itt”). E tényezők együttes eredményeként az egykori Ganz-gyár „egybeforrt a Fidesszel, hiszen a kormányzása alatt készült el”, ami „még mostanában is érezteti a hatását”.

A válaszokban megfogalmazott gyakori Fidesz-asszociációkból – a pozitív és negatív megítéléstől függetlenül – látható, hogy a pártnak olyan erőteljes módon sikerült pozicionálnia a helyszínt az emberek mentális terében, hogy a kapcsolódási pontok még a bő egy évtizeddel a Millenáris létrehozása utáni kérdőívezéskor is markánsan megjelentek.

Összegzés

A Lövőház utcai egykori Ganz-gyár rehabilitációjával kialakított Millenárison végzett kutatás eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy a terület egyrészt *eltérő módon jelenik meg* a különböző társadalmi csoportok percepciójában és koncepcióiban (vagyis az érzékelt és elgondolt terükben), másrészt *eltérő élethelyzetükből és preferenciáikból* adódóan más-más módon és céllal hasz-

nálják azt. Ezek a különbségek az életkor, a legmagasabb iskolai végzettség és a lakóhely szerint egyaránt megmutatkoztak (a nemek tekintetében ugyanakkor kevésbé), így a majdani hazai barnamező-rehabilitációs beruházások – valamint bármilyen egyéb városrehabilitációs beavatkozás – tervezésekor kiemelten fontos feladat annak (előzetes) feltárása, hogy az adott területet ki(k)nek és milyen cél(ok)ból kívánjuk megújítani.

A kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján kijelenthető továbbá, hogy a Millenáris azért válhatott *sikeres barnamező-rehabilitációs beruházássá*, mert a kilátogatók érzékelt, elgondolt és megélt terében egyaránt markánsan jelen van. Az épített környezet (vagyis az „érezkelt tér”) újraértelmezésének sikerességét az építészeti-örökségvédelmi szakma által is nagyra értékelt – többek között Europa Nostra-díjjal jutalmazott – építészeti kulisszák jelzik, ezzel együtt ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a Millenárist létrehozó érdekcsoport a terület „jelentéseit” (vagyis a tér reprezentációit) is a számára megfelelő módon tudta pozicionálni, ami a válaszadók politikai asszociációiban még bő egy évtized elteltével is megfigyelhető. Pusztán ezek által azonban nem válhatott volna sikeressé a helyszín: a lakosság az erőteljes hatalmi-politikai konnotációk ellenére is elfogadja és aktívan használja a területet, ám ehhez olyan napi rutinokra épülő új funkciókra volt szükség, amelyek a performativitás révén folyamatosan megélt kapcsolatot teremtenek a környező lakosság és a megújult egykori ipari helyszín között.

Jegyzetek

- 1 A korábban ipari funkciójú területek és/vagy épületek kulturális célú (újra)hasznosításának nemzetközi szakirodalma rendkívül bőséges és szerteágazó (áttekintését újabban lásd például Andres, Grésillon 2013; Andres, Golubchikov 2016 tanulmányában), s a kérdéskör tárgyalása már az első hazai barnamezős munkákban – így Barta szerk. (2004) kötetében, ezen belül pedig hangsúlyosan Keresztély (2004), illetve Samin (2004) tanulmányában – is felbukkan. Ezt követően ugyan kevésbé központi elemként, azonban mindvégig fellelhető a barnamezős irodalomban, legutóbb pl. Polyák (2016) tanulmányában, ezt megelőzően pedig Lepel (2009), Kádár (2013) stb. munkái is külön említik a kulturális funkciókat (előbbi hazai és külföldi példákon keresztül).
- 2 A kérdőívezést az Eötvös Loránd Tudományegyetem geográfus szakos hallgatóinak segítségével végeztem, akiknek ezúttal is köszönettel tartozom.
- 3 Az első (2011. nyári) lekérdezés alkalmával még nem szerepelt a lakóhelyre vonatkozó kérdés, így a minta elemszáma a többi kérdéshez viszonyítva némileg kisebb ($n = 1224$).
- 4 A kérdőívezés tapasztalata továbbá, hogy a válaszadók rendkívül gyorsan reagáltak a Millenárist érintő változásokra, a 2013. nyári kérdőívekben pl. több válaszban is megjelennek a Csodák Palotája elköltözése miatti panaszok, ami szintén azt bizonyítja, hogy „aktívan” használják a teret.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K 115870 számú, *Kortárs térelméletek közép-kelet-európai kontextusban* című projektjének keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával készült.

Irodalom

- Andres, L., Grésillon, B. (2013): Cultural brownfields in European cities. A new mainstream object for cultural and urban policies. *International Journal of Cultural Policy*, 1., 40–62. <http://doi.org/dq8b6p>
- Andres, L., Golubchikov, O. (2016): The limits to artist-led regeneration. Creative brownfields in the cities of high culture. *International Journal of Urban and Regional Research*, 4., 757–775. <http://doi.org/f92zjt>
- Barta Gy. (szerk.) (2004): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- Berki M. (2014): *Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten. A poszt-szocialista kontextus és a földrajzi lépték szerepe az átalakulásban*. PhD-értekezés. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest
- Berki M. (2015): A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*, 2., 3–18. <http://doi.org/bmnd>
- Clarke, D. B. (2004): *The consumer society and the postmodern city*. Routledge, London, New York
- Czeczpyrski, M. (2008): *Cultural landscapes of post-socialist cities. Representation of powers and needs*. Ashgate, Aldershot
- Dabasi Halász Zs. (2013): A civilek szerepe a barnamezős területeken. Adalékok a miskolci revitalizációs stratégia kialakításához. In: Karlovitz, J. T. (szerk.): *Ekonomické štúdie. Teória a prax*. International Research Institute, Komárno, 245–252.
- Debord, G. (1994 [1967]): *The society of the spectacle*. Zone Books, New York
- Elden, S. (2007): There is a politics of space because space is political. Henri Lefebvre and the production of space. *Radical Philosophy Review*, 2., 101–116. <http://doi.org/fz72k6>
- Fallon, B. J. (2010): *The perceived, conceived, and lived experiences of 21st century peer writing tutors*. PhD dissertation. Indiana University of Pennsylvania, Indiana
- Forest, A. (2011): *Which way from here? The spatiality of maps & navigation in first-person single-player video games*. MA thesis. Queensland University of Technology, Brisbane
- Jensen, J. M. (2011): *Velo-mobility in Copenhagen*. MA thesis. Roskilde University, Roskilde
- Kádár K. (2013): *Funkcióváltás a szovjet katonai objektumok helyén. Barnamezős katonai területek újrahasznosítása hat magyar megyeszékhelyen*. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
- Keresztély K. (2004): Ipari épületek kulturális célú hasznosítása Budapesten. In: Barta Gy. (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 221–236.
- Keresztély, K. (2005): Cultural investments in a city in transition. The Budapest case. In: Barta, Gy., G. Fekete, É., Szörényiné Kukorelli, I., Timár, J. (eds.): *Hungarian spaces and places. Patterns of transition*. Centre for Regional Studies, Pécs, 449–465.
- Leary, M. E. (2013): A Lefebvrian analysis of the production of glorious, gruesome public space in Manchester. *Progress in Planning*, 85., 1–52. <http://doi.org/f5hhjz>
- Lefebvre, H. (1991 [1974]): *The production of space*. Blackwell, Oxford
- Lepel A. (2009): *Az ipari épületek második élete és újrahasznosításuk folyamata*. PhD értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, Építéskivitelezési Tanszék, Budapest
- Palonen, E. (2006): Fidesz-diskurzus és Budapest. Határteremtés és térfoglalás. In: Szabó M. (szerk.): *Fideszválság. Diskurzív politikatudományi értelmezések*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 13–40.

- Polyák, L. (2016): The culture of brownfields. The creative revitalization of industrial spaces in Central Europe. In: Staszkievicz, M. (ed.): *Creative Visegrad. City, culture and public space*. Aspen Institute, Prague, 26–33.
- Richers, J., Kukely Gy., Barta Gy. (2004): A „Ganz-birodalom” fénykora és alkonya. In: Barta Gy. (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 55–70.
- Rutanen, N. (2014): Lived spaces in a toddler group. Application of Lefebvre’s spatial triad. In: Harrison, L. J., Sumsion, J. (eds.): *Lived spaces of infant-toddler education and care. Exploring diverse perspectives on theory, research and practice*. Springer, Dordrecht, 17–28. <http://doi.org/b6q2>
- Samin, É. (2004): A kultúra, mint a városi és társadalmi megújulás eszköze. Lehetőség a közeledésre. In: Barta Gy. (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 237–244.
- Soja, E. (1996): *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places* Blackwell, Oxford
- Szabó I. (2007): A nemzet fogalmi konstrukciója a Fidesz diskurzusaiban 1998 és 2006 között. *Politikatudományi Szemle*, 3., 129–159.
- Thompson-Fawcett, M. (2003): ‘Urbanist’ lived experience. Resident observations on life in Poundbury. *Urban Design International*, 1–2., 67–84. <http://doi.org/bct992>
- Varga-Ötvös B. (2003): A rozsdás gyűrű – barnából aranyat. Gondolatok a fővárosi barnaövezetek kezeléséről. *Falu Város Régió*, 1., 16–21.
- Watkins, C. (2005): Representations of space, spatial practices and spaces of representation. An application of Lefebvre’s spatial triad. *Culture and Organization*, 3., 209–220. <http://doi.org/bn4tb6>
<http://www.kulturinfo.hu/helyszin.gcw?id=4148> (Letöltés: 2016. augusztus 1.)